

KÖLCSEY FERENCZ PÆDAGOGIAI NÉZETEI.

Kölcsey Ferencznek nemzeti irodalmunk ezen kimagasló alakjának művei a középiskolai magyar irodalmi oktatásnak jelenleg már annyira szerves részei, hogy az ő esetleges elhagyásával alig betölthető űr maradna utána. Irodalmunkból semmi sem pótolhatná a *Hymnust*, *Zrínyi két énekét*, és a *Rákos nymphájához* cz. darabot, melyek a magyar nemzeti nevelésnek szinte alapvető irodalmi darabjai; továbbá Berzsenyiről irt *birálata*, két *emlékbeszéde* s egy némely æsthetikai dolgozata, jóllehet irodalmunk e nemben azóta több kitünő művel gazdagodott, a rhetorikai és a peotikai oktatásban nem mellőzhető, s a *Parainesis* is oly fontos, hogy beható ismerete nélkül nem volna szabad ifjúságunkat a középiskolából szárnyra bocsátani.

Hogy Kölcsey a középiskolában ily kiváló helyet foglal el, annak alapja műveinek egyrészt alaki és tartalmi jelességeiben, másrészt becses ethikai momentumaiban van. Ő ugyanis azon kiváló szellemek közé tartozik, a kik ethikailag is értékes gondolataikat mintaszerű előadásban képesek közölni. Stílusának szabatoságát, világosságát, még prózájában is érezhető költői lendületét, gondolatmenetének biztosságát és áttetsző világosságát, műveinek műfaji jelességeit és tartalmasságát minden művelt magyar jól ismeri; ezeetk emlegetni is fölösleges. De talán nem árt kiemelni azon ethikai momentumokat, melyek műveit erkölcs- és jellemképzővé teszik. Első helyen áll erkölcsi tisztasága, mely a legcsekélyebb szennnytől is irtózik, és nemcsak tárgyai megválasztásában és felfogásában, hanem részletes tartalmában és stílusában is megnyilatkozik. Az erkölcsi tisztaság és finomság e magas mértéke mondatta halálakor Wesselényivel ezen emlékezetes szavakat: Ő nem volt közénk való! Erkölcsi tisztaságának nagyságával vetekszik nemzeties érzése is. A legnagyobb szeretettel ölelte keblére nemzetét, annak nyelvét,

irodalmát, alkotmányát s minden becsülésre méltó sajátosságát; de szeretetében soha sem ment annyira, hogy a nemzeti hibákat dédelgesse. Széles európai műveltsége folytán, melyet korán megszerzett, e hibákat tisztán látta, fájlalta, korholta s a modern európai intézmények behozatala által javítani akarta. Széleskörű műveltségében gyökerezett humanismusa is, magasztos emberisége, melyet azonban az általa elítélt kosmopolitasággal soha sem tévesztett össze. Ekként Kölcsey hirdetője a szeplőtlen tiszta erkölcsnek, a nemzeti műveltségnek, mely azonban a nyugati nagy nemzetek műveltségével való közösséggel megfér, sőt azt meg is kívánja, és a tiszta humanismusnak.

Kétségtelen, hogy munkáit nem az iskola számára írta, s azok irodalmi művek a szó igaz értelmében. Kölcsey hivatásos pädagogus nem is volt soha, noha minden tulajdonság meg volt benne, a mi a kitünő pädagogusokban feltalálható: kiváló elme, széleskörű és mély tudomány, beható itélet, finom izlés, nemes érzés, emberszeretet, önismeret, kötelelességtudás, erényes jellem. Írói és szónoki erejével versenyzett pädagogiai talentuma. S nem tudjuk sajnáljuk-e vagy nem, hogy nem lett tanár, mikor alig huszonegy éves korában jogtanári állással kínálták meg Debreczenben s ő azt nem fogadta el. A hivatást érezte magában s maga is sajnálta, hogy a felajánlott állást Debreczen orthodoxiója miatt nem fogadhatta el. (Lev. Kazinczyhoz, 1814 jan. 22.)

Azonban a pädagogiával, mint tudományyal később, követ korában mégis foglalkozott; erre mutat legalább az, hogy a megszerzendő és olvasandó művek közt találjuk nála *Denzel Volksschulenkunde*, *Einleitung in die Erziehungs- und Unterrichtslehre*, *Zerenne Grundsätze der Schuldisciplin*, *Methodenbuch*, *Grundsätze der Schulerziehung* (1827) és *Harnisch Volksschullehre* (1825) cz. pädagogiai műveit. S kellő okkal feltételezhetjük, hogy Kölcsey e pädagogiai munkákat olvasta is, bizonyítja a Parainesis, melynek pädagogiai tételei tisztult felfogásra vallanak. Sőt ugyanezen időtájban mint gyakorlati nevelő is működött, a mennyiben korán elhalt testvére, Ádám fiának a nevelését ő vezette. Hinnünk kell, hogy ezen életviszonyai, tanulmányai, s azon érdeklődés, melylyel a nevelés iránt az emberiség nagy szellemei mindig viseltettek s mely, mint elszórt jegyzeteiből látszik, benne is élt, a nevelésről benne határozott véleményt formáltak; hinnünk kell, hogy az emberi lélek oly mélyen és tisztán látó vizsgálója előtt nem lehetett

érdektelen az emberi lélek műveléséről szóló tudomány, munkáiban szerte szétszórva s főként *leveleiben* számos pædagogiai megjegyzést találhatni a tanítóról, az iskoláról, egyes tantárgyak tanításáról stb., melyek együtt véve némi képet adhatnak Kölcseyről mint pædagogusról. Sőt Kölcsey maga is tervezett egy munkát *Iskola és világ* cím alatt, melynek célja, a fenmaradt töredékből ítélve, az volt, hogy az iskola és a világ összeköttetését magasabb philosophiai szempontból megvilágítsa. Ebben a keretben Kölcsey bizonyosan közölte volna pædagogiai nézeteit is összefüggő előadásban; sajnos azonban, munkája töredék maradt s a mi célunkra csak egy-két töredékes gondolatot tartalmaz. Mégis azt hiszszük, gondolatai, legalább egyrészben, nem veszték el s megfelelőbb helyet találtak a *Parainesisben*, ebben a voltakép pædagogiai munkában, mely Kölcsey alkotásai közt a legérettebb termék s mely alapján véve az önnevelés arany szabályainak összesége, melyet tanulmányozni minden pædagogusnak kötelessége volna.

Ezekből a forrásokból meritve, próbáljuk meg egybeállítani Kölcseynek, mint pædagogusnak a képét.

Hogy nézeteinek kifejlődését tisztán láthassuk, röviden vissza kell térnünk kora gyermekségére, arra az időre, mikor iskolai életét a debreczeni kollegiumban megkezdte s figyelemmel kell kísérnünk egész 1809-ig, mikor kollegiumi tanulmányait befejezte. Az ezen idő közben szerzett benyomásai pædagogiai nézeteinek egy részére döntő befolyással voltak.

Mielőtt a szülei házat elhagyta, már két nagy csapás érte: félszemét himlőben elvesztette s atyja meghalt (1796.) Amaz a különben is érzékeny gyermeket magába vonulttá tette, emez korán érezte vele az árvaság keserűségeit. Szenvedéseiért egyedül édes anyjának forró szeretete kárpótolta, anyja lett mindene s a szülei ház iránt való szeretete oly mély gyökeret vert szívében, hogy nem csak gyermek- és ifjú-, hanem még férfi-korában is a családi körben érezte magát a legboldogabbnak. Ragaszkodása az anyai házhoz, a családi körhöz jellemének állandó vonása, mely nélkül műveit teljesen megérteni nem lehet. Annál sivárabbnak találta a debreczeni életet, melyet testvéreivel együtt egyik öreg cselédjük gondviselése alatt egy kis házikóban folytatott. Távol a kedves szülei háztól a magántanító vezetése mellett egyedül a tanulásnak élt, még a szünetek alatt is, úgy hogy ez által egészségét

veszélyeztette. Anyja halála (1802 febr. 11.) újabb csapás volt rá, nagyban fokozta zárkozottságát; bár lassanként a teljes árvaság gondolatát megszokta, vigasztalódní nem tudott s teljesen tanulmányaiiba temetkezett. Megismerkedvén a görög és latin nép történelmével és költészetével, álmódózó lelkében a classikus világ körvonalai bontakoztak ki: Athén oszlopcsarnokaival, remek szobraival, hatalmas kikötőjével, szónokló és a palaestrán küzdő népével. Már ekkor fejledezett benne a maga vágyainak megfelelő borongós eszményi világa, melyet költészetében rajzol.

Voltaképeni diák élete 1805-től 1809-ig tartott, mikor őszszel iskolai bizonyítványát kivette s a collegiumot elhagyta. A hatás, melyet mint maradandó nyomot vitt magával az életbe, végső elemzésben az iskolára nézve kedvezőtlen volt. Mutatja az, hogy a collegiumtól sietett megválni; s bár — hihetőleg — tanárai marasztalták, és ajánlották, hogy még csak egy esztendő töltsön a collegiumban: Kölcey nem maradt. 1809 decz. 8-án, Kazinczyhez irt levelében Debreczent szenvedései helyének nevezi, melyek eltávozásával kisebbedni látszanak. Örül, hogy elhagyhatja a hyperorthodoxok körét (1810 márcz. 9. Kazinczyhez irt levél), s egyedül csendes, kis tanulószobáját és a bibliothekát sajnálja, melyet két év alatt szíveségből a lehető legnagyobb mértékben felhasználott. Még 1812-ben is örömmel említi, hogy nem collegista, «erről jót áll azon mély unalom, írja Kazinczyhez, melyet az iskolai hosszú élet belém plántált». A lánczoktól megszabadult örül a szabadságnak s azt a XVI. század minden tudományáért sem adja, mondja czélzással a debreczeniek tudományának elmaradottságára. A debreczeni életnek ezen kívül még más, szintén nem épen üdvös következményei is voltak rá nézve. Az iskolát elhagyta, a nélkül, hogy maga magát és a világot megismerte volna. Egyedüli világa a könyv volt, azon túl nem ismert semmit. Ezért «gyermeki, de szép planumok lettek semmivé». Innét magyarázza Kölcey a maga visszavonultságát, mert úgy tanították, hogy «sehol magát fel nem lelheté, összevonult s külseje, melyet az előtt a belső láng öntött el, komoly és hideg lett . . .» Ha legalább szeretetet tapasztalt volna az iskola falai között, a mi után oly forró hévvel vágyakozott. A collegiumi élet klastromiságát, rideg zárkozottságát későbbi éveiben — még 1837-ben a Parainesisben is! — és mindig elítélte.

Hogy milyen lehetett ott a rendszer, a tanításmód, a tanárok bánásmódja a tanulóval, a rendszernek a szelleme, ha egy érzékeny,

de az igazságra mindenek felett törekvő és erős szellemre, minő Kölcsey volt, ily hatást gyakorolt: annak rajzát és vizsgálatait itt mellőzzük. A viszonyok ismereteseek. Elég, hogy látjuk Kölcseynek teljesen elítélő felfogását a kollegiumi életről s bizonyos mértékig egyoldalú ítéletét az iskoláról.

Térjünk át inkább Kölcseynek általános jellegű nézeteire, melyeket az *iskoláról* és az *iskolai nevelésről* magának alkotott. Ebbeli határozott nyilatkozata 1832 május 3-án kelt s Bártfayhoz intézett levelében található, hol megemlékezvén az országgyűlésnek a nevelés körébe vágó tevékenységéről, így szól: «Én a magános nevelés mellett élek és halok. Embert csak ez formálhat; az iskolai intézetek nem lehetnek és nem fognak lehetni egyebek, mint tudóst formálni igyekező intézetek».

Bizonyos, hogy Kölcsey ezen egyoldalú ítéletet, mely különben benne volt a kor felfogásában is, jórészt a maga kedvezőtlen tapasztalatai alapján formálta. Elhagyott othonáért őt az iskolai élet semmiképen nem kárpotolta; táplálékot csak elméjének adott s nem szívének is. Társainak elvadult tömege, melyet szilajságaiban a szeretet és a tekintély fegyelmező hatalma nem fékezett meg, a kollegiumi élet ferde kinövésai, a tanárok szeretetlen bánásmódja, a tudásra való egyoldalú nevelés, az egész rendszernek rideg szelleme: ím ezek a tényezők, melyek ítéletét befolyásolták. Ily körülmények közt, igaza van Kölcseynek, lehet valaki tudóssá, de melegen érző, nemes szívű emberré, mire Kölcsey oly nagy súlyt fektet, nem válik soha, vagy ha igen — az iskola ellenére; de abban már nem érthetünk vele egyet, hogy ítéletét általánosítja s az összes iskolákra kiterjeszti. Kölcsey korában a nevelő-iskola eszményképe még nem volt ismeretes s neki arról az iskoláról melyben a tekintély elvével a szeretet elve társul és a büntető hatalom szelidséggel gyakoroltatik; melyben az oktatás tartalmának épen úgy nevelni kell, mint az oktatás közös folyamának a gyakorlat által; mely a szellemi disciplinát az iskolai élet külső és belső rendjével köti össze; melyben a legfőbb hatalom a tanító erkölcsi személyisége; melyben tehát minden körülmény: az értelmi és érzelmi nevelés, a tett és az akarat gyakorlása mind egy közös célra szolgál, az erényes jellem kifejtésére, mondjuk, Kölcseynek erről az iskoláról még nem volt fogalma, különben ítélete az iskoláról általában másként hangzott volna. Külön ki

kell emelnünk, hogy Kölcsey szem elől téveszti, hogy az iskola nem annyira az egyéni, a családi, mint inkább a socialis erények kifejtésére van hivatva, a melyek azonban emberi mivoltunk kifejlődésének ép oly lényeges részei, mint az egyéni, a családi erények, a melyeknek kifejtéséhez az iskola természetének megfelelőleg csak kevéssel járulhat.

Éles szemmel veszi észre Kölcsey a korabeli iskolai életnek egy más nagy fogyatkozását is. «A mi tanítói székeinken oly ritkán ül ahhoz készült és természettől formált ember; mert ki élelemmódnak tartja székét, az bizonyynyal nem fog lelkes embereket nevelni», írja Ormos Lászlóhoz. (1837 decz. 29.) Az észrevétel helyes, mert a *tanítónak* készületlenségen kívül nagyobb hibája nem lehet, mint hogy hivatását pusztán eszközzé, élelemmóddá alacsonyítja le. Nagyért, nemesért, szépért lelkesülő embereket csak nagyért, nemesért, szépért lelkesülő emberek nevelhetnek. A nevelésnek ihletett lélekből kell folynia, csak így lehet erkölcsi czél, csak így lehet művészet. De erre, mint Kölcsey mondja, rátermettséggel és készütséggel kell. — Azt is helyesen látja, hogy az iskolának — Kölcsey a középiskolára gondol — nem az a feladata, hogy kész, teljesen feldolgozott ismereteket nyújtson, melyeket az ifjú elmének munka nélkül magába kell fogadnia, hanem az, hogy megtanítsa a tanulást *methodusára*, «mely szerint aztán tanulgassuk azt, a mit választanunk kell. Egy ily methodusnak a megszerzése nélkül felette nehézé tétetik a tudomány». (Iskola és világ.) Azaz az iskolának még kell tanítania a növendéket tanulni, hogy majdan ösztöne és módja legyen maga magát tovább képezni. Kölcsey észrevétele ismét a maga tapasztalatán alapul, neki az iskola rossz methodusa nyűg volt, a mely a helyes út megtalálásában akadályozta s hogy ő az önképzés helyes útját mégis megtalálta, csakis a maga helyes felfogásának és törekvő szellemének köszönheti. Kölcsey ezen követelményét annál inkább ki kell emelni, mert hangoztatása még ma sem multa idejét. Vagy nem találunk-e még ma is tanító mestereket, kik könnyebbség okáért a mechanikus tanítást üzik, ezt a léleknyomorító, s minden pædagogiót kigunyoló módszert? Ez a módszer szellemi bénaságot eredményez, akadálya az önállóság kifejlődésének, pedig «az iskolának alapot kell vetnie, mire tovább lehessen építeni». (Levél Ormos L.-hoz. 1837 jan. 27.) — Ily alapvető intézménynek tartja Kölcsey az *iskolai társaságokat* is, — ő első sorban a sárospatakira céloz,

mely akkor már fennállott, — melyek a jövő férfi kiképzésére kitűnő eszközök, akár a polgári, akár a literátori pályára lépjenek is. (Levél u. ahhoz.) Ez az észrevétel mutatja, hogy Kölcsey helyesen fogta fel az önképzőköri intézmény fontosságát; belátta, hogy célja az irodalom művelése nem lehet, hanem csakis a tanulás, az önállóságra törekvés, a jövő életpályára való előkészülés. Az itteni munkásság eszközei szerinte az irodalmi művek olvasása és a stílusgyakorlás. Kölcsey bizonyára főként az irodalmi képzésre céloz, a mi az önképző-körök munkásságának ma is java részét teszi.

Kölcsey, mint látható, az iskolai munkásság vezéreszméjének nemesebb értelemben véve az életre való előkészítést tartja. Az iskola ne neveljen időtlen tudósokat, hanem ihlett, lelkes polgárokat, tanítson meg tanulni, készítsen elő életfeladatainkra, mert az iskola nem önmagáért, hanem az életért van, az élet célja pedig a tett. Nem is szűnik meg folyton ostromolni az iskola embereinek szűk látókörét, vaskalaposságát, az *iskolai bölcseséget*, mely szürke, ködös, élettelen, a valóság pedig derült, vidám, verőfényes, melyben csak akkor érezzük jól magunkat, ha jól elő vagyunk készítve arra, hogy embertársainknak használhassunk:

A mi azt az eszményt illeti, melyet Kölcsey magának a *nevelés tartalmáról* és az egyes tantárgyakról alkotott, szerteszét szórva egyes észrevételeket találunk nála, melyek érdemesek a főlemlítésre.

Mintaképét a görög világból meríti; nem hiában élt már tanuló korában a görögök képzelt világában. A maga kora nemzedékének is azt a széplelkűséget és örökké viruló ifjúságot ohajtaná, mely annyi boldogságot árasztott Görögország fiainak életére. (Isk. és világ.) Ohajtaná a palæstrát, az ifjak szövetségét, mely a lelket gyulasztotta a nélkül, hogy puhaságba ejtette volna; iskolát, melynek főtárgya a ragyogó ifjúságú Achilles élete és Odysseus bolyongásai; az árnyas kerteket, hol Plátót, Aristotelest és tanítványaikat az eszmék világa környezi, egyszóval a görög eszményi világot, a melyet, fájdalom, a mi körülményeink és nevelésünk megtagadtak tőlünk, de a melyet — Kölcsey szerint — elérni magunknak kellene igyekeznünk. Kölcsey mindezekben ügyet sem vet rá, hogy az ő képzetei álomképek, melyeknek megvalósítása a modern világban, a mi társadalmunkban lehetetlen.

Az *egyes tantárgyakról* Kölcseynél több helyt van szó; de

tanításmódjukról alig emlékszik meg, inkább csak fontosságukat s jellemünkre való hatásukat emeli ki. Így mutat rá első sorban, hogy a szépmesterségekkel (művészetekkel) való foglalkozás kellemet ad, csakhogy állítását, mely különben igazságot foglal magában, részletesebben nem fejtegeti, de a kellem alatt valószínűleg az érzelmek nemesebb fejlődését, finomodását, a szellem hajlékonyságát stb. érti. Több és lényegesebb észrevételt tesz a poesis tanításáról és a költői tehetség fejlesztéséről. Ez utóbbinak kifejtését a nevelés által kívánatosnak tartja, mert az embernek a széppel meg kell barátkoznia, de «a poetai zabolátlan lelket szoros határok közé kell szorítani, mert szenved az ember eleget kívülről, miért szenvedjen még belülről is?» (Lev. Kazinczyhez, 1815 október 16.) Ezen inkább subjectiv szempontból érdekes jegyzetnél fontosabbak a poetika tanításának akkori céljára vonatkozó megjegyzései. Főlemlíti: hogy mily kedvezőtlen befolyást gyakorol a kezdő költői működésére. «A ki iskolai utmutatások szerint kezdí poesisát, mondja Csokonairól irt bírálatában, az mind descriptiókkal kezdí azt, melyre magok a tanítók is szükségképen vezetnek s a kiadatni szokott themák is (Tavasz, Szélvész, Este) azt látszanak magokkal hozni . . .» A poetika tanításának célja tehát poetákat faragni, nem pedig a költői műveket megérteni. Ugyanazon bírálatában egy más helyt azt emeli ki: hogy az iskolákban a poesis ismertetésének célja nem az æsthetikai belátás nevelése, hanem kules a deák literatura és főként a metrika ismeretére. Mit várhatni ily tanítástól? Kőlesey sem sokat vár, mert a poesis tanításának szerinte is első sorban æsthetikainak kellene lenni; de mégis elégségesnek tartja arra, hogy általa a netalán szunnyadó költői génus felébredjen és a római példák szerint haladjon.

Az idegen irodalmak közül a görög és a latin irodalom tanulásáról tesz észrevételeket. Amannak sok jeles sajátsága közül főként az eredetiséget emeli ki, a mi épen a magyar irodalomból hiányzott legjobban; a latinról pedig azt mondja, hogy annak tanulmánya «nem viszen oly jó útra, mint a görögöké, ezt sok tapasztalás tanítja». (Lev. Kazinczyhoz, 1814 ápr. 3.)

Az iskola egyéb tantárgyai közül az «Iskola és világ» című töredékében a *mathesis*ről és a *metaphysikáról* emlékszik meg s mindkettőnek a kedélyre való hatását emeli ki. A mennyiségtant nagyra becsüli; mert értelmi világosságra és lelki nyugalomra vezet, de gyenge főnek nem való; a *metaphysikát*, ellenkezőleg a

mennyiségtannal, oly tudománynak tartja, mely a gyöngébb elméket elveszti, sőt a jobbakat is megzavarja és sem elmebeli világságot, sem lelki nyugalmat nem ad. A metaphysikától gyógyíthatatlan skepsis szállja meg lelkünket, melyen semmiféle rendszer nem segít; eredménye a tudatlanság.

Ime, ezek is önmegfigyelésből és az iskolai tudásból levont tapasztalatok, melyek fején találják a szöveget s ha nem szorosán paedagogiai észrevételek is, belőlük következtethetni arra, minő fontosságot tulajdoníthatott nekik Kölcsey az iskolai tanulmányok keretében.

Kölcseyt a sors, bár neki családja nem volt, abba a helyzetbe juttatta, hogy gyermekneveléssel két izben is kellett foglalkoznia. Önéletrajzából tudjuk, hogy 1813-tól 1823-ig magánál tartotta egyik testvérének leányát, Lenkát, ki még alig tudott beszélni, midőn gondjai alá vette. Ekkor ez volt egyetlen időtöltése s tőle később megválnia nagy fájdalmat okozott neki. Másod izben 1827 után kellett neveléssel foglalkoznia, Ádám testvérének halála után, mikor ennek egyetlen árvája, *Kölcsey Kálmán* az ő gondjaira maradt. Kölcsey azt hitte, hogy e gyermek fölnevelése az ő kötelessége. (Lev. Remetéhez, 1827 aug. 6.) Az önként magára vállalt kötelezettségnek meg is felelt s a kis árvát a legnagyobb szeretettel, igazi atyai gondoskodással vette körül. Leveleiben fiának, majd meg unokájának nevezi s boldog elragadtatással írja Szemerének (1833 szept. 6.), hogy Kálmánka mekkora nagy szeretettel csügg rajta.

Kölcsey már ismertetett elveinek megfelelőleg Kálmánt nyilvános iskolába nem járatta, hanem házi tanítót tartott mellette, ki az ő felügyelete alatt a gyermekkel foglalkozott. Első házi nevelője Simon Pál volt (1833—36.), ezt Obernyik, a későbbi ismert író váltotta fel, a ki Kölcsey halála után (1838.) is a család körében maradt. A nevelőnek Kölcsey házi körében tisztelt és becsült állása volt, mint mutatja Kölcsey egyik levelének (Munk. X. k. 314. l.) azon pontja, mely Simon Pál eltávozásáról szól: «Házam népének egyik szeretett tagja volt, kit innen fájlalva eresztettünk el . . .»

Sajnálatos, hogy Kölcseynek ezen tevékenységéről részletes tudósításaink nincsenek s így róla részletes képet nem adhatunk. Egyik életírója Kölcsey idevágó nézeteit a Parainesisben keresé s

bizonyára a Parainesisben vannak oly elvek, melyeket házi nevelésében maga is alkalmazni kívánt, de a Parainesist a maga egészében még sem tekinthetni a Kőlcsey házában folyt magános nevelésben uralkodott elvek összegének. Kőlcsey a magános nevelés mellett azért volt, «mert embert csak ez formálhat», ellentétben az iskolával, melyet csak tudóst-nevelő intézetnek tartott. És bár sok tekintetben igaza van, teljesen nem osztozhatunk véleményében; mert a magános nevelés alapján aristokratikus természetű, mely a gyermeket kizárva a gyermektársaság közösségéből, a rangkülönbség érzetének veti meg alapját s az «ember» helyett könnyen önző aristokratát nevel, ki azt hiszi, hogy körülötte forog a világ; de abban, hogy csak is a családi kör nevelhet igazán melegen érző egyéneket, igaza van, s főként igaza volt a maga korában, mely a jobb intézetek mintaképét a kollegiumban látta, a melyről pedig Kőlcseynek oly keserű tapasztalatai voltak.

Kőlcsey azonban nem csak a gyermek Kálmán neveléséről kívánt gondoskodni a maga életében; hatni kívánt azon korára is, mikor kilép az életbe s ennek ezerféle szövevényei közt a maga erejéből kell megállania. Forró szeretettel egyengette jövődögös útját s hogy akkor is nevelhesse, a mikor ő már a sír alatt pihen, megírta a legmagasztosabb intelmeket, miket a magyar irodalom felmutathat, a Parainesist, az önnevelés arany szabályainak ezen örökbecsű könyvét.

A *Parainesis*-t a magyar írók és pädagogusok mindig elsőrangú munkának tekintették. Pädagogiai irodalmunkban a legkiválóbb ifjusági olvasmányok közt szerepel. Kőlcsey életírói közül Jancsó Benedek az önismeret tudományának nevezi, melynél nehezebb tudomány nincs; Vajda Viktor pedig meghiggadt bölcsességét, emberszerető morálját, gondolatbőségét, eszményi fenköltségét, gyakorlatiságát és gyöngédségét magasztalja.

Mi egyelőre egy subjektív vonását emeljük ki. Ez a munka Kőlcsey hitvallomása, mely betekintést enged az ő benső világába; továbbá az ő megtisztult ethikai, a tudomány és tapasztalás rostáján megszürt életbölcseleti és önnevelési elveinek összesége; nem könyvekből meritett iskolás bölcsesség, hanem Kőlcseynek magára nézve kategorikus imperativus, melyet minden körülmények közt követ. Azért a Parainesis az ő életének és működésének subjektív megvilágítása.

Gyakorlati célja szerint azonban pædagogiai munka, mely az önnevelés szabályait tartalmazza, bár semmi pædagogiai színezete nincs. Kölcsey, az izléses író az iskolakönyvek száraz, sokszor tudákos hangjáig nem bocsátkozhatik le; ő tanít didaktikus hang és rendszer nélkül. Azonban világosan körvonalozott célja s kiemelt pædagogiai szabályai nyilván mutatják a mű mivoltát. Az önnevelés céljait az életbölcseesség és az ethika szabják meg benne. Kölcsey az ő elveit a társadalom, a történet és a lélek vizsgálatából vonja le s magyarázza meg. Nincs benne semmi fitogtatás, de nincs benne egyetlen megmagyarázatlan tétel sem. Azért e mű magasan felettük áll a Knigge-féle műveknek s a pædagogiai utmutatásoknak, melyek száraz szabályoknál egyebet alig tartalmaznak.

Hogy a munkának célja az önnevelésben utmutatóul szolgálni, alább részletesen fogjuk látni. Kölcsey több helyt czéloz arra az időre, mikor az önnevelés kezdetét veszi. S mikor kezdődik az önnevelés? Ennek idejét pontosan megállapítani nem lehet. Egyikünknel korábban, másnál későbben; de tisztán lélektanilag véve, a 15—18-ik év körül, a mikor az ember mintegy önnönmagába fordulva, kezdi észrevenni a maga bensejének tartalmát, kezdi látni a maga erejét és gyengeségét, jó és rossz hajlamait, egyszóval az önismeret ébredésekor. Mert, mint Kölcsey is mondja, az önnevelés alapja az önismeret; ez és csak is ez teszi lehetővé, hogy az ember nevelhesse, irányozhassa a maga benső világát és külső életét azon cél felé, melyet maga elé tűz; más szóval az ember alakítja a maga jellemét a maga erkölcsi céljának megfelelőleg.

Látni fogjuk továbbá, hogy Kölcsey öcscsének pædagogiai szabályokat nyújt az értelem, az érzelem és az akarat nevelésére vonatkozólag. A fősúlyt arra fekteti, hogy öcscsét tiszta erkölcsi elvekhez juttassa, hogy ez által magát erkölcsi személyiséggé nevelhesse. Ebben állapítható meg a Parainesis célja, és egész tartalma a következő *alapgondolatban* összpontosul: *ismerd meg magadat; azután tökéletesítsd elmédet, szívedet, akaratodat s minden erőddel oda törekedjél, hogy az emberi társadalomnak javát előmozdítsd!*

Nem követve szorosan a Parainesis gondolatmenetét, először is a *didaktikai szabályokat* állítjuk egybe, melyeket Kölcsey ön-

tapasztalásából meritett s valamennyien érdemesek arra, hogy az önévelés szabályai közé soroltassanak. E szabályok száma nem nagy; általában ismeretesek s bővebb megvilágításra nem szorulnak.

Törekedjünk ismeretekre, így hangzik a főszabály s tartzuk szem előtt, hogy sokféle ismeretre van szükségünk, de a sokféle ismeret könnyen felszínességre vezet. Hogy ezt elkerülhessük, az ismereteket általános itéletek által foglaljuk össze, mert csak a rendezett ismeret ver mély gyökeret a lélekben. Az itéletet izléssel párosítsuk. Kölcsey az ismeretszerzés módszerét is megállapítja néhány szóval; eszközökül ajánlja a sok olvasást, a még több gondolkodást, a sok egybe hasonlítást s még több gyakorlást. S minthogy tisztán látja, hogy a siker nem csak az értelmi munkától, hanem a jellemről is függ, ajánlja a kifogyhatatlan béketűrést és állandóságot. Továbbá a siker a munka folytonosságától is függ s a beható tudásnak alig van nagyobb ellensége a kapkodásnál: Ebből is foly egy szabály, melyet Kölcsey így fogalmaz: «tanulásod folytonos legyen, tanulj mindennap, mert a ki szüntelen előbbre nem törekszik, az hátra marad». Az olvasásra vonatkozólag ajánlja, hogy csak remekműveket olvassunk, de azokat mély figyelemmel tanuljuk keresztül. Az olvasásban mértéket is kell tartanunk. — Habár Kölcsey az olvasást, mint az ismeretszerzés egyik legfőbb forrását nyomatékosan ajánlja is, a könyveket való értéküknél többre nem becsüli; nem feledi, hogy a tudásnak igazi forrása nem a könyv, hanem a tapasztalás; azért mondja: «hol élő példából s tulajdon tapasztalásból tanulhatsz, ott tudományod legjobb alapon áll; ellenben a mit a magános tudós előre feltett elvekből kikövetkeztetett, összve illetett, rendszerben előadott, kételkedve tekintsd meg.»

Nem szándékunk didaktikai szabályait rendszerbe illeszteni, csak a főbbeket kiemelni; ezekből is kivehető, hogy Kölcsey az önévelésnek azon elveit, melyek az ismeretszerzésre vonatkoznak teljes biztossággal és helyesen állapítja meg, úgy hogy azok nélkül az önévelés elmélete ma sem írható meg.

Kölcsey azonban nemcsak ily általános szabályokat ad, hanem az önképzés ideálját is megrajzolja. Mintaképét a görög életből meríti s kora viszonyaihoz alkalmazza. Jelszava, hogy a tudományt össze kell kötni a munkás élettel, mert az embernek nem iskolai bölcseségre, hanem a való élet ismeretére van szüksége. Így nevelte a maga ifjait Sokrates, ily szempontot követtek

Perikles, Demosthenes, Cato és Cicero. Midőn Kölcsey a görög és római ifjak nevelésének verőfényes napjaira gondol, ismét eszébe jut a mi ifjaink ködös világa a kollegiumi életben! A ki ifjúságában avult formák szerint alkotott intézetekbe nem záratott, mondja egy helyt, a ki már ifjúságában a való életet szemlélte, mint annak részese, annak aztán könnyü egész életét a szerint intézni, hogy napjait a közéletnek szentelhesse. «De nem így, legalább nem ilyen formán kellene-e nevedni s élni azoknak is, kik a mi megyei összejöveteleinkben s országgyűléseinken jogaikkal méltólag élni s kötelességeiknek férfiasan megfelelni kívánnak?» Kölcsey öcsésének társadalmi állását s jövődöbeli hivatását tartva szem előtt állapítja meg nevelésének feladatait. Elötte nyitva fognak állani a megyegyűlések, ott szót emelhet s lelki erejének mértéke szerint a sokaságra munkálhat. «E körülmény neked, mondja öcséséhez intézve szavát, mint a nemzet tagjának, éltedet előre meghatározza.» És ezen élethivatásból vonja le ismereteinek körét is. Mindenek felett ajánlja az ékesszólásnak tanulását s példakul Demosthenes és Cicero műveinek ismeretét tüzi ki; azután a hazai történetet, a magyar alkotmány ismeretét, hazánk állását, történetét; végül meleg szeretettel ajánlja neki a magyar nyelv buzgó ápolását, de a mellett az idegen nyelvek tanulását is.

Az ismeretkör, melyet Kölcsey körvonaloz, kétségtelenül a hazai viszonyokhoz van szabva, nemzeties irányú, de korlátolt körű és aristokratikus jellegű, melyben a demokratikus szellemű tudományoknak, első sorban a természetieknek, nincs helyük. Ennek oka a munka céljában van, mely első sorban a magyar nemest tartja szem előtt; de ha Kölcseynek az lett volna a feladata, hogy oly ismeretkört jelöljön ki, mely az általános műveltség eszméjéből indulva ki, minden művelt ember számára megjelölje az önképzés irányait: bizonyára az aristokratikus elemek mellől nem maradtak volna el a természettudományok, sőt talán a philosophia sem, melynek a maga általános műveltségét, és magas szempontjait első sorban köszönhette maga Kölcsey is. De bár aristokratikus jellege van is pædagogíája ezen részének, a nyelvről, főként a hazairól, és az ékesszólásról mondott szavai örök igazságokat tartalmaznak.

Kölcsey az értelem kiművelését és az életre való s alapos ismeretek elsajátítását nagy becsben tartja ugyan, mindamellet

munkájának egész szelleme azt mutatja, hogy az emberben az érzés nemességét, az erkölcsi akaratot, a jellemet előbbre valónak tekinti. Az *érzelmi* élet körében az önnevelés céljául az emelkedett, a magasztos érzelmekre való törekvést tüzi ki s az egyes érzelmek fejtegetéséből látható, hogy az emelkedettség alatt a szenvedélyektől való mentességet, az ezzel járó lelki nyugalmat, az egyéni életkörön felülemelkedő s magasabb ethikai eszmékhez kapcsolódó érzelmeket érti, t. i. a vallásosságot, a szülők szeretetét, a haza- és az emberszeretetet. «Ily magas felemelő érzés nélkül sem a művész, sem az nem lehet, ki magát nemes, s ha a sors engedi, nagy tettek cselekvésére készíti.»

Főhelyre teszi a vallásosságot, mely a kitűzött célhoz első sorban vezet. A mély meggyőződés hangján mondja ki, hogy az istenség nagy gondolatával való foglalatosság az emberi szívet mindennél jobban felülemeli a szenvedélyek és indulatok körén s a csudálat, tisztelet és a hála érzelmeivel tölt el. A szülei szeretet köréből főként a hála érzése az, melynek tisztító ereje van s melyhez az erények hosszú sora csatlakozik. Ily magasztos érzés a hazaszeretet is, mert a haza «az emberi szeretet és óhajítás tárgyainak összesége, a legszentebb kapcsolatokkal egybefoglalt emberek társasága». Végül az emberszeretet tisztító hatalma az emberek egyenlőségén alapul, hogy mindnyájan rokonok, emberek vagyunk s «szeretetünkre és szolgálatunkra minden ember egyformán számot tarthat». A nagy és magasztos eszmék tehát, melyeknek a szeretet érzésével társulni kell: az Isten, a szülők, a haza és az emberiség eszméje.

Talán szükségtelen kiemelni, hogy Kölcsey az érzelmi nevelés körében a legmagasabb eszmény felé törekszik. Kérdés, miként lehet ezt az eszményt elérni? A Parainesis ezt külön nem fejtegeti, de egyes észrevételekből sejthető. Az egyik eszköz az ember értelmi körének folytonos szélesbitése, hogy figyelme az egyesről, az egyéni korlátoltságról mind inkább az egészre és egyetemesre irányoztasék, oda, hol a legeggyetemesebb és legszentebb kapcsolatok találhatóak; a másik pedig szemlélni az embert és a világot s a róla nyert nagyszerű és merész képet mélyen szívébe vélni, azaz belemerülni az életbe, hogy lássunk és tapasztaljunk, és szívünket minden jóság érzelmére iránt fogékonnyá tegyük.

Néhány tartalmas szabályba szorítható össze, a mit az *akarat neveléséről* mond. Minthogy az életnek célját — igen helyesen — a tettben látja, ez pedig csak az akarat által eszközölhető: az akaratot összes lelki erőink közt a legfontosabbnak tartja, mely a belátással pártosulva egyedül emelhet bennünket a nagy tömegek fölé. Helyes nevelésére tehát nagy gondot kell fordítani.

Mindenek előtt az akarat erejét kell növelni. Erre nézve a főeszköz, miként az értelem nevelésében is, a gyakorlás; a gyakorlásra pedig a legfőbb alkalom indulataink és szenvedélyeink legyőzésében, továbbá a jó-, szép- és nemesnek minél gyakoribb és gyorsabb megtételében áll. Az akarat erejéhez meg kell még szereznünk a bátorságot, és állhatatosságot, amazt vakmerőség emezt makaesség nélkül. Azonban jóllehet mind ezen tulajdonságok az akaratban fontosak, az akarat nevelésének végső céljául nem tűzhetők ki: erő, állhatatosság és bátorság a kivitelben szükséges tulajdonságok, de az akaratnak, hogy magasabb feladatokra irányulhasson, erkölcsivé kell lennie; erkölcsivé pedig csak az által lesz, hogy szabaddá lesz és erkölcsi célokat követ. És az akarat szabadságának tana Kölcsey előtt nem utopia, nem is pusztaszólás, hanem élő igazság, mert hiszi, hogy «szabad akaratra mindenkinek lehet felemelkednie». Ő tanítja, hogy «ugyanazon személy teheti magát jóvá vagy gonoszszá, bölcsesé vagy esztelenné, indulat és körülmény rabjává vagy urává; és ez az, a mi az emberben szabadakaratnak mondatik». Erre vezetendő vissza, hogy az ember tökéletesülhető teremtmény s a szabadakarat által kell bebizonyítania, hogy valóban az.

A ki a Parainesist figyelemmel olvassa, annak első pillanatra fel fog tűnni, hogy Kölcsey oktatásainak végső célja: öcsésének mindazon utasításokat megadni, melyek segítségével magát valóban erkölcsi személyiséggé avathatja. Azért a munka elejétől végig át meg át van szöve ethikai tartalommal, melyet Kölcsey a nagy philosophusok munkáiból, a történelemből, saját kebléből, gondolkodásából és az élet figyelmes szemléletéből merített. Talán egyetlen szabálya sincs, mely valamely ethikai eszmével kapcsolatba nem volna hozva. Nála a gyakorlati szabály ethikai talajban gyökeredzik, ilyen formán: a tudományt a munkás élettel kell egybekötni; a célt és véget nem érő olvasás rest életnek vagy oka, vagy következménye; a sorstól nyert jogokkal nem csak szabadon

élhetünk, hanem kötelezve is vagyunk rá; a kis tehetség nem ment fel attól, hogy a közjónak szolgáljunk stb.

Ugyanez áll Kölcsey egész pædagogijáról. Ha nem mondja is ki, az egész Parainesis bizonyság mellette, hogy az önnevelésnek végső *ethikai célja* az erény elérése és gyakorlása. A feladat nehézségeiről rögtön felvilágosít s vezérelvül az erős elhatározást, akaraterőt és gyakorlást ajánlja. «Soha se mulaszt el egy alkalmat is, melyben jót tehetsz! mondja s ismét: jókor kell magadat szoktatnod az erényt ismerni s úgy sajátoddá tenni, hogy természetteddel összeolvadjon . . .», mert az erény birtokába csak hosszú igyekezett által juthatni.

Mindazon erkölcsi elveket, melyeket Kölcsey a Parainesisben oly ragyogó tollal fejteget, összegyűjteni, rendszerbe illeszteni s itt előadni: célunk keretén kívül áll. Ismeri ezeket minden művelt magyar s elégséges egyszerűen rámutatni azon fenségre, mely lelket az ethikai eszmék fejtegetésekor betölti. Az ethikai fogalmak rajzában nem marad az egyéni élet körében; philosophikus eszmemenete mindig magasabbra száll, képet rajzol az emberiség haladásáról, biztos kézzel jelöli meg benne a sors által kiválasztott egyének helyét s az élet célját nem az annyira óhajtott és csaknem mindig rosszul értett boldogságban látja, hanem az összeség javának, a közjónak előmozdításában. Gondolatmenete tetőpontját az élet főtörvényének megállapításában éri el, ama magasztos elvben, mely Kölcsey ethikai világnézetét röviden és velősen így fejezi ki: az élet főtörvénye magányban tökéletesülni s a társadalomban magányos készüléteket szünetlen haszonra fordítani. Ez az igazi erényes élet!

A Parainesisnek ismertetett elvei érthetővé teszik, hogy pædagogiai íróink a legjelesebb ifjusági művek közé sorolják. A Parainesis valóban *ifjusági mű*, melynek tartalmi jelességein kívül különösen két tulajdonságát kell kiemelni, mely mint ifjusági művet kiválóan értékessé teszi.

Egyik tulajdonsága egészséges világnézete, melynél fogva hasonlíthatatlanul magasabban áll a legtöbb ily irányú s irodalmunkban közforgalomban levő műnél. Az ifjú lélekhez csak egészséges világnézet illik, olyan, mely ha látja is az élet és a társadalom betegségeit, hisz az erény magasztos eszményében s tudja, hogy ha ideig-óráig letűnik az emberi élet horizontjáról, az embe-

ség haladásának mégis csak egyik mozgatója s nélküle igazi nagyság a társadalomban és történelemben nincs. Erény, Isten, haza, szülők, emberiség a Kölcsey eszményképei s a mint óv a bűnös élettől, a vallástalanságtól, hálátlanságtól s a hazát nem ismerő kosmopolitismustól: akként óv az embergyűlölettől, a beteges fájdalomtól, a szerencse mostohasága miatt való kétségbeeséstől. Világnézete férfias, erős; tápláló eledel az ifjú lélek számára.

Másik nagy jelessége kiváló irodalmi értéke. Stílusának szabatosságát, tömörségét, gördülékenységét, gondolatmenetének logikai erejét kiemelni szinte fölöslegesnek látszik; ezek oly tulajdonságok, melyek Kölcsey más irodalmi műveiben époly mértékben megvannak, mint a Paranesisben; de az egész munka minden szavából kilehelő hangulatosság, szinte költői felfogás s ennek összeolvadása a gondolatokkal oly tulajdonság, mely Kölcsey más prózai műveiben hasonló mértékben nem található. Némely műveiben túlnyomónak tetszik az érzés, itt a fő a hangulat és a tartalom belső egybeolvadása, egymást átható ereje, minél fogva a munka olvasása úgy hat reánk, mint valamely szép tanköltemény, melyben az író feltárja előttünk belső világát, philosophiai elveit, történeti belátását, ethikai tartalmát, a melyeket a nevelés szolgálatába szegődtetett.

Csak helyén valónak tartjuk tehát, ha a Paranesis iskoláinkban — s itt első sorban a középiskolára gondolunk — rendes olvasás tárgya. A tapasztalás azonban azt mutatja, hogy nem 14—15 éves ifjakkak való, hanem az érettebb ifjuságnak, melynek elég fejlettsége van arra, hogy megérthesse. Gondoljuk meg, hogy a Paranesis Kölcsey szellemének legérettebb alkotása, melyben mind az, a mi e mélyen érző és mélyen gondolkozó férfiúban értékes, feltalálható. A fejletlen gyermek előtt üres hang lesz Kölcsey megindító vallomása, melyben hálát mond azért, hogy őt sorsa szenvedésekkel látogatta meg, «mert Isten csak a szenvedőnek engedé a vizsgálatást az egész természetből, az emberi tettekből és tanításokból szívben élő tudományt szívhatni». S érthetetlen hang lesz előtte mind az a mélységes philosophiai fejtegetés, melyel Kölcsey a vallásos érzés mivoltát, az egyes ember, a haza és az emberiség kapcsolatát s az emberiség haladásának eszméjét megvilágítja. Mindezeket csak az értheti meg, ki az emberiség történetét behatóbban ismeri; a ki a természettudományokból felvilágosítást nyert a természettünemények roppant változatosságá-

ban uralkodó egységről; a ki bepillantott az emberi lélek titkaiba megismerve a gondolkodás, érzés és akarat lényegét és viszonyát s a ki már megsejtette, hogy az élet küzdelmeiben is ethikai eszmények a vezérsillagok; szóval csak az, a ki szorgalmas tanulmányok és némi tapasztalás által éretté vált az élet és a világ magasabb felfogására. *A Parainesis természetes helye tehát a középiskolai tanulmányok végén van.* Itt kell azt olvastatni, fejtegetni oly módon, hogy az ifjú lélek maradandó kincsévé legyen, belőle merítse ethikai okulását, philosophiai világnézetét s azzal induljon az életbe, e legfőbb nevelő iskolába, hol csak az önnevelés szabályainak s a legnagyobb ethikai eszméknek ismeretével fölfegyverkezve állhatja meg helyét.

Igy Kölcsey lenne a magyar középiskolai ifjuság legfőbb oktatója, a miként oktatója volt korában nemzetének, mely reá kegyelettel visszaemlékezni soha meg nem szűnik.

Szabadka.

TONCS GUSZTÁV.

A KÖZÉPISK. RAJZOKTATÁS SZAKFELÜGYELETE ÉS A TANÁRJELÖLTEK MŰVÉSZETI KÉPZÉSE.

Midőn a czímben foglalt két fontos kérdést egy rövid értekezés szűk keretén belül megbeszélés tárgyává teszem, akkor igen természetes, hogy csak elvi álláspontra helyezkedem és az immár szükségessé vált actualis kérdések lényegét csak körvonalozom. Fentartom magamnak azonban a jogot az iránt, hogy legközelebb, külön-külön mind a két kérdéstről véleményemet részletesebben nyilváníthassam és a kérdések megoldását célzó intézkedések miként való életbeléptetésére concretebb javaslatokat tehessek.

Hogy a czímben jelzett két kérdést egyszerre vetem föl, annak egyszerű magyarázata abban keresendő, hogy a megoldás szempontjából mind a kettőnek számos találkozó pontja van és mindkettőnek megoldása egyaránt fontos és szükséges.

A középiskolai rajzoktatás szakfelügyeletének fontosságáról óhajtván először szólani, kénytelen vagyok kiinduló pontul a *közoktatási pavidon középiskolai alcsoportjában kiállított rajzokat választani.*

A Tanáregyesületi Közlöny júniusi számában egyik kartársam az ezredéves kiállításunkon látható gymnasiumi és reáliskolai rajzokról referált. Jelentésében azonban csakis egész általánosságban az ott föltüntetett eredmények felsorolására szorítkozik, bírálati szempontból azon-